

מרים הנביאה ואשת האדמו"ר

דרשות האדמו"ר מפיאסצ'נה על מרים הנביאה

עוזיאל פוקס

ספרו הנודע של האדמו"ר ר' קלונימוס קלמיש שפירא, אש קודש, כולל דרשות שנאמרו בשבתות ובמועדים בגטו ורשה בין השנים ת"ש-תש"ב. הספר הוטמן על ידי מחברו באדמה יחד עם כתבים נוספים, מתוך תקווה שהם יינצלו. במכתב לאחיו, ר' ישעיה שפירא, הוא כתב: 'הנני מבקש מכם אהובי ויקירי, כשיעזור ה' ויגיעו לידיכם... תואילו להשתדל להדפיסם... גם תואילו להשתדל לחלקם ביעקב ולהפיצם בישראל...'. בשנת תשט"ז התגלה הספר וכמה שנים לאחר מכן עלה על מכבש הדפוס.¹

* מקצת מן הדברים נאמרו בשיעור סיכום של לימודי העיון לתלמידות מחזור ג' במכון התלמודי העיוני בבתן ירושלים, תמוז תשס"ד. הדברים עובדו והועלו על הכתב לכבוד תלמידות אלה, שמקוימים בהן הדברים הנידונים להלן על 'אשה הנעשה צדקת ולומדת תורה ומקיימת המצוות'. אני מודה לר' יהודה ברנדס ולר' יוסי מרציאנו על הערותיהם למאמר.

1 הרב קלונימוס קלמיש שפירא, ספר אש קודש: אמרות טהורות משנות השואה ת"ש-תש"א-תש"ב שנאמרו בשבתות וי"ט בגיטו ורשא הדוויה, ירושלים תש"ך. חיבורו של האדמו"ר נידון לא מעט. ראו למשל בספרו של אבי מורי ז"ל: א' פוקס, השואה במקורות הרבניים: שו"ת ודרשות, ירושלים תשנ"ה, עמ' 128-130, ובספרות שנרשמה שם בהערה 36; החיבור נידון בהרחבה על ידי מ' פייקאז', חסידות פולין, ירושלים תש"ן, עמ' 373-411; N. Polen, *The Holy Fire: The Teachings of Rabbi Kalonymus Kalman Shapira*, *The Rebbe of the Warsaw Ghetto*, New York-London 1994; על משנתו החינוכית של האדמו"ר ראו: ר' וקס, 'התרגשות והתלהבות במשנתו החינוכית של ר' קלונימוס קלמיש שפירא מפיאסצ'נא', הגות בחינוך היהודי ה-10 (תשס"ד), עמ' 71-88.

דרשותיו של האדמו"ר ידועות במיוחד בשל העובדה שהן נאמרו ונכתבו בתוככי הגטו המתפורר והולך.² העיסוק בייסורים ובצרות של עם ישראל לדורותיו הוא אחד המוקדים המרכזיים של הספר ובתוך הדרשות משולבות גם זעקות קורעות-לב. הדרשה שבה יתמקד עיקר עיוננו – הדרשה לפרשת חקת תש"ב – כוללת פסקה שבה קרא האדמו"ר:

באמת פלא הוא איך העולם עומד אחר כ"כ הרבה צעקות כאלו, בעשרה הרוגי מלכות נאמר שצעקו המלאכים [...] ועתה ילדים תמימים מלאכים טהורים אף גדולים קדושי ישראל, הנהרגים ונשחטים רק בשביל שהם ישראל, שהם יותר גדולים מן מלאכים, ממלאים את כל חלל העולם צעקות אלו, ואין העולם נהפך למים רק עומד על עומדו כאילו לא נגע לו הדבר ח"ו.³

א

הדרשה לפרשת חקת תש"ב פותחת ומסיימת בדיון במרים הנביאה. השאלה שבה נפתחת הדרשה היא: "ותמת שם מרים וכו'" ולא היה מים לעדה, כי הבאר בזכות מרים, ונבין נא למה דוקא בזכותה...? כלומר: במה זכתה מרים שעל שמה נקראה הבאר שממנה שתו בני ישראל מים חיים? תשובתו של האדמו"ר מתבססת על פרשנות חסידית מחודשת של דברי רש"י, וזו לשונו:

ואפשר כי רש"י פירש אף היא בנשיקה מתה, ומפני מה לא נאמר בה על פי ד' שאינו דרך כבוד של מעלה, ומה זה מרמז לנו, כי על פי פשוט מה אין דרך כבוד של מעלה, הלא אין נשיקה זו ח"ו נשיקה גופנית?

2 בשולי דברים שנכתבו בשנת תש"א, הוסיף האדמו"ר הגהה כשנה מאוחר יותר: 'דברים הנ"ל נאמרו ונכתבו בשנת תש"א, שאז אף שהיו הצרות רבות ומרות מאוד כפי שקצת מהן נראות בהנ"ל, מ"מ עוד היו יכולים לקונן עליהם [...] לדאוג על הנשארים, ולבכות על העתיד [...] לא כן בשלהי תש"ב שכמעט בכליון חרוץ כלו קהלות הקודש, ואף המתים מספר שנשארו, דווים בשעבוד ועבודת מצרים, נרמסים ובאימת מות נשארו, אין דברים אשר בהם נוכל לקונן על צרותינו, אין מי ליסר, ולא לב לעורר אותו לעבודה ותורה.... אש קודש, שם, עמ' קיג-קיד; וכעין זה ראו שם, עמ' קלט.

3 אש קודש, שם, עמ' קפז. בציטוט זה, וכן בכל הציטוטים מדברי האדמו"ר הבאים להלן, הושלמו הקיצורים, נפתחו ראשי התיבות, ואף הפיסוק שונה במעט להבהרת העניין.

ואפשר כי⁴ נודע מספרי כ"ק אדוני אבי מורי הרב הצדיק זצוקללה"ה שהאיש ישראלי צריך לדעת שגם בשעה שהוא מתעורר באתערותא דלתתא ג"כ הוא יתברך נותן בו דעת ורצון ממעלה כדי שיתעורר מלמטה, ובשאר ספרים קדושים איתא ע"ז רמז מהפסוק בתהלים, ולך ד' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, שבאמת הוא יתברך המעוררו ונותן בו כח ורצון כנזכר לעיל לעשות מעשה הטוב, ואם כן לא היה מגיע לאיש שכר כי עיקר הוא ד' העושה, אבל זהו חסד ד' שמשלם לאיש שכר כאילו האיש הי' העושה, ולך ד' החסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו כאילו הוא היה העושה. עד כאן לשונו הקדושה. נמצא לפי זה שאשה הנעשה צדקת ולומדת תורה ומקיימת המצוות, זאת היא מעשה שלה, כיון שאינה מצווה ועושה, ואם כן לא עוררו אותה כל כך ממרום לזה. וזה אף היא בנשיקה מתה, ומפני מה לא נאמר בה על פי ד' שאינו דרך כבוד של מעלה, היינו הא שבאה למדרגה גדולה כזו לא היה בהתעוררות של מעלה ורק באתערותא דלתתא לכן לא שייך לומר על פי ד' וכיון שמקור עבודתה בה הוא, וממנה נובע, לכן הבאר מקור הנובע מים חיים קדושים, היתה בזכותה.⁵

נבאר את מהלך הדברים בלשונונו: יסוד הדברים במדרש שהביא רש"י, על פיו בכל מקום שכתוב 'וימת ... על פי ה'" משמעו מיתת נשיקה. על פי זה מסביר רש"י את מות מרים: 'אף היא בנשיקה מתה. ומפני מה לא נאמר בה "על פי ה'" שאינו דרך כבוד של מעלה'. כלומר, אין לומר 'על פי ה'" על אישה שמתה מיתת נשיקה. מקשה על כך האדמו"ר – מדוע אין בכך כבוד, והרי לא מדובר בנשיקה גופנית אלא בדרגה רוחנית מסוימת?

האדמו"ר מבקש לפרש את דרגתה של מרים במובן הרוחני, ולשם כך הוא מסתייע בדברים שכתב אביו,⁶ ומהם יוצא שגם כאשר אדם מתעורר מעצמו לעבודת ה' (באתערותא דלתתא – בהתערות של למטה, של בני אדם), בעצם אין זו

4 לניסוח זה השוו מה שכתב אביו, ר' אלימלך אב"ד גרודזיסק, דברי אלימלך על התורה, חלק א, ורשה תרנ"ג ע"ד: 'ונראה לבאר בדרך אפשר [וכן כל הכתוב בספר זה אמרתי בדרך אפשר] כי מבואר...!'

5 אש קודש, עמ' קפג.

6 דברי אלימלך (לעיל, הערה 4); אמרי אלימלך, ורשה תרל"ו.

התעוררות של האדם עצמו, אלא התערות וחסד ממרום ש'הוא יתברך נותן בו דעת ורצון מלמעלה'. תפיסה זו, שעל פיה הכול נובע מן הקב"ה ובכלל זה גם מעשיו הטובים של האדם, מצויה במקורות חסידיים רבים.

מכאן מגיע האדמו"ר להבחנה בין האיש לבין האישה. דווקא האיש, המצווה במצוות רבות יותר מן האישה, הוא 'מצווה ועושה', כלומר, עשייתו נגזרת מתוך הציווי של הקב"ה. על פי הפרשנות החסידית לעיל, ציוויי של הקב"ה הופך את מעשיו של האיש למעשים שאינם 'שלו' אלא למעשים 'מלמעלה'. ב'אתערותא דלתתא' יש ממד של 'אתערותא דלעילא', מכיוון שהאדם מצווה ועושה על ידי הקב"ה, וממילא הקב"ה גם מעוררו לקיום המצוות. האישה, לעומת זאת, שאינה מצווה ועושה, אין מעשיה נגזרים 'כל כך' מלמעלה, ואין היא מתעוררת 'כל כך' מלמעלה, אלא יש יותר מקום לרצונה העצמי: 'נמצא לפי זה שאישה הנעשה [=הנעשית] צדקת ולומדת תורה ומקיימת המצוות זאת היא מעשה שלה, כיוון שאינה מצווה ועושה ואם כן לא עוררו אותה כל כך ממרום לזה'.

על פי הבחנה זו מסביר האדמו"ר את דברי רש"י האומר 'שאינו דרך כבוד של מעלה' לומר על אישה 'על פי ה' – מכיוון שההתעוררות של האישה לתורה ולמצוות אינה נובעת מלמעלה אלא בהתעוררות שלה עצמה. רצונו לומר: מרים אמנם מתה מיתת נשיקה, אבל בניגוד למשה ואהרן שעבודתם נגזרה מכח 'כבוד של מעלה', כלומר מהתעוררות מגבוה, הרי שלגבי מרים אין בכך 'כבוד של מעלה, היינו הא [=זה] שבאה למדרגה גדולה כזו לא היה בהתעוררות של מעלה ורק באתערותא דלתתא'.

כך יישב האדמו"ר גם את קושייתו הראשונה: מה מעלתה המיוחדת של מרים שעם ישראל שתה מים חיים בזכותה? התשובה היא שמכיוון שהמוקד של עבודת ה' של מרים היה בה עצמה ולא בהתעוררות מגבוה – הרי שזכויותיה מרובות יותר, 'לכן הבאר הנובע מים חיים מים קדושים היתה בזכותה'. הבאר המכילה את המים אינה רק באר של מים במובן הפיזי אלא מי חיים, מי תורה ומי קדושה.

בהמשך הדרשה מאריך האדמו"ר בהשלכות המעשיות של התפיסה שהכול – ובכלל זה ההתעוררות לעבודת ה' – נובע מהקב"ה, ובסוף דרשתו הוא חוזר שוב לעניין מרים הנביאה:

היוצא לנו מדברינו שאין עוד מלבדו והכל הארת אלוקות [...] גם בחירה שאיש ישראל בוחר בטוב, ממנו יתברך היא כי אין עוד מלבדו, ומה להאיש לעשות שישפיע ד' בו רצון ודעת לבחור בטוב, למה נותן ד' לזה יותר שפע של רצון ודעת מלזה, האיש צריך על כל פנים להשתוקק לד' שישפיע לו ד' אור רצון ודעת לעבודה, וכשיר את עצמו שיהיה ראוי לקבל אור הקדושה רצון ודעת ממרום, וכן כל זמן שחיה מרים, וכנזכר לעיל כיון שלא היתה מצווה ועושה סימן הוא שעלייתה שעלתה לרום צדקתה היתה בתשוקה יותר חזקה ממנה, לכן היתה יכולה גם להאיר לישראל תשוקה שישתוקקו לד', ושיהיו זוכים שאורות העליונים שהמשיך להם מש"ר יזכו לקבל [...] אבל משנסתלקה מרים לא היתה להם תשוקה כל כך, לכן לא זכו לקבל אורו של משה ממרום...

בדברים הללו מתייחס האדמו"ר לתפיסה המקובלת של 'גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה'. תפיסה זו, המצויה בסוגיות התלמוד⁷, הפכה למרכזית בעולם ההלכה, בקובעה את ערך עשיית המצוות כחובה ולא כהתנדבות.⁸ תפיסה זו מטילה אחריות של האדם על עשייתו, ומגדילה את כוחה של העשייה הנובעת מתוך החובה. לעומת זאת, כאשר האדמו"ר מדגיש שגם מעשיו הטובים של האדם נתונים להשפעה ולהתעוררות ממרום, הוא מותיר לבחירתו וליזמתו של האדם בעיקר את ההשתוקקות, את הרצון לקיים את דבר ה', והרוצה לקיים את דבר ה' מסייעין בידו. מתוך הבנה זו מתעלה עבודת ה' של מרים מעלה מעלה, שהרי כל כולה של עשייתה הייתה מתוך השתוקקות והתנדבות לעשות את דבר ה'.⁹ כאן מדרגתה של מי 'שאינה מצווה ועושה' גבוהה מזו של 'המצווה ועושה'.¹⁰

7 קידושין לא ע"א; בבא קמא פז ע"א. בסוגיה בב"ק לח ע"א ובע"ז ג ע"א מודגש ששכרו של המצווה ועושה גדול ממי שאינו מצווה ועושה.

8 ראו למשל דרשות ר"י אבן שועיב לפרשת צו ולשבת הגדול. ד"ה 'ואחר שבא': 'שגדול המצווה ועושה יותר ממי שאינו מצווה ועושה. ולכאורה היה נראה בהפך, אבל האמת כך הוא שלא נתנו המצוות אלא לצרוף בהם הבריות, וכמו שאמרו מאי איכפת ליה להקב"ה לשוחט מן הצואר לשוחט מן העורף הא לא נתנו וכו' דכתי' כל אמרת אלוך צרופה', ויסוד הדברים בדברי הרמב"ן (ראו למשל פירוש הרמב"ן לדברים כב, ו).

9 רעיון ההשתוקקות וההתעוררות לקיום דבר ה' כמהלך מרכזי בעבודת ה' הוא רעיון יסודי בתורתו של האדמו"ר. ראו למשל אש קודש (לעיל, הערה 1), עמ' נג; עמ' קיא; חובת התלמידים, ירושלים תשל"א, עמ' עד-עו, ועוד. וראו נוסח הקבלה לחברת 'בני מחשבה טובה':

לא זו בלבד; בנקודה זו עצמה זכתה מרים הנביאה להיות מנהיגה ומורת דרך לעם ישראל כולו. השתוקקותה הייחודית לעבודת ה' היא היא שאפשרה לה גם 'להאיר לישראל תשוקה שישתוקקו לד'".

ב

עניין עבודת ה' של מרים הפך לעקרוני בדברי האדמו"ר, לאו דווקא ביחס למרים הנביאה עצמה, שכן הוא עצמו הדגיש והכליל את הדברים לגבי כלל הנשים: 'נמצא לפי"ז שאשה הנעשה [=הנעשית] צדקת ולומדת תורה ומקיימת המצוות – זאת היא מעשה שלה...'. מסקנתו יכולה להיות תאורטית, בפרט כשהוא מדבר על מציאות שאינה מצויה – בוודאי לא בזמנו – של אישה הלומדת תורה.

עם זאת, דבריו מקבלים משנה משמעות ואקטואליות לאור שורות ה'אזכרה' שרשם בראש ספרו. בשנת תש"ג, כשהמצב בגטו הלך והתדרדר, כתב האדמו"ר לאחיו הרב ישעיה שפירא וביקש ממנו להשתדל בהדפסת ספריו, ובין השאר ציווה עליו: 'לכן הנני מבקש לדפוס [=להדפיס] את אזכרות אלו אשר ארשום כאן'. תחת הכותרת 'אזכרה' הוא רשם דברי זיכרון לאמו, לאשתו, לבנו ולכלתו. מעניינים במיוחד הדברים שכתב על אשתו:

כבוד זוגתי הרבנית הצדיקת צנועה וחסידה שלשלת היוחסין מרת רחל חי' מרים זצ"ל, בת הרב הצדיק והקדוש מוה"ר ר' ירחמיאל משה

'ברצון לבי ותשוקת נפשי רוחי ונשמותי, הנני מקבל עלי להתחבר עם בני החבריה קדושה, בני מחשבה טובה, כדי שאזכה על ידם לכבס ולטהר את גופי ונפשי, ולקדשם בקדושת הא-ל-הקדוש...'. (קונטרס בני מחשבה טובה, ירושלים תשל"ג, עמ' 54). וראו גם קונטרס דרך המלך – מאמר חינוכי שנכתב לתלמידי הישיבה, נדפס לראשונה בתוך: חובת התלמידים, תל אביב תשט"ז, עמ' קלב: 'ואף אם כל היום תהגה בזה לא יועילוך אם העיקר יחסר מן הספר. ומהו העיקר הוא הרצון, ולא רצון קלוש רק שלבך יחמוד וישתוקק לראות את פני השכינה [...] אבל כבר אמרתי לך שהתשוקה וההשתוקקות הן המה כנפי השחר שתוכל על ידם לעלות אל על, ולהתקרב אל ד'...'. (נדפס שנית בתוך: דרך המלך, ירושלים תשנ"א, עמ' תיב). סוגיית ההשתוקקות לעבודת ה' וההתרגשות בקיומה היא הציר המרכזי במאמרו של וקס, (לעיל, הערה 1).

10 והשוו מה שכתב האדמו"ר במקום אחר: 'ולמה באמת גדול המצווה ממי שאינו מצווה ועושה...'. הטעם מפני שיש לו יצה"ר כנוגע. ואפשר עוד, כיון שמי שאינו מצווה, בעשייתו המצוות ממשיך קדושה רק לפי ערך שאיש יכול להמשיך, משא"כ המצווה ממשיך גם יותר מיכולת האיש [...] כיון שיסודה במצוה שצוה ה'" (אש קודש, שם, עמ' לא).

זצוקלל"ה אבד"ק קאזניץ. מדותי' תרומיות היו, אף למדה תורה בכל יום. וכאם רחמני' היתה למרי נפש בכלל ולבני תורה וחסידיים בפרט. בדמי ימי' עלתה נשמתה הק' בטהרה בשב"ק לסדר ותמת שם מרים י' תמוז תרצ"ז לפ"ק.

נראה שבעת כתיבת הדברים על מרים הנביאה, עלתה לפניו דמותה של אשתו 'רחל חי' מרים', שנפטרה בתמוז תרצ"ז – שבת פרשת 'חקת', היא השבת שבה נדרשה הדרשה שאנו עוסקים בה. לא לחינם הוא הדגיש את תכונתה – 'אף למדה תורה בכל יום' שמאירה באור מחודש את דבריו על מרים הנביאה ועל השתוקקותה לעבוד את ה' אף שלא הייתה מצווה, ומכאן הכללתו לגבי שאר הנשים המעוניינות לקיים מצוות וללמוד תורה.¹¹

אפשר שיש לראות בדרשה, ולפחות בחלקים ממנה, מעין דברי זיכרון ל'יאהרציט' של אשתו. אמירת דברי תורה ביום זיכרון של אדם חשוב או של בני משפחה היא תופעה מצויה, ובעיקר על שולחניהם של אדמו"רים. גם בספר אש קודש עצמו אנו מוצאים כמה וכמה תורות שנאמרו בימי זיכרון של בני משפחה. בדרך כלל לא היה מקובל לדרוש דרשות בימי זיכרון של נשים, אבל מסתבר שבדרשה שלפנינו יש גם דברי תורה 'סמויים' לזכר אשתו ובדמות אשתו.

ג

ההבנה שיש לפרש את דברי התורה על מרים הנביאה בהקשר של יום הזיכרון של אשת האדמו"ר שחל באותה שבת, מביאה אותנו לבדוק דרשות אחרות של האדמו"ר לפרשת חקת. בספר אש קודש נשתמרה רק עוד דרשה אחת לשבת זו משנת תש"א,¹² ועליה נכתב במפורש התאריך – 'בתמוז תש"א – תאריך

11 על נקודה מרכזית זו עמד פולן: N. Polen, 'Miriam's Dance: Radical Egalitarianism in Hasidic Thought', *Modern Judaism* 12 (1992), p. 8 (אני מודה לפרופ' שלום רוזנברג שהסב את תשומת לבי למאמר זה). פולן גם עומד על כך שכמה וכמה מן הנשים הידועות בצדיקותן בעולמה של החסידות היו ממשפחתו של האדמו"ר.

12 גם בספר דרשותיו של האדמו"ר דרך המלך על שני חלקיו (מהדורת ירושלים תשנ"א) לא נשתמרו דרשות נוספות לפרשת חקת.

פטירתה של הרבנית ארבע שנים קודם לכן, שהיה גם כן בשבת.¹³ בדרשה זו עוסק האדמו"ר בדרך 'לעורר במרום רחמים על ישראל ולהמתיק את הדינין', והדרך לכך היא 'לעורר בקרבנו רחמנות על ישראל זולתנו...!'

בהמשך הדרשה הוא מדגיש שכיוון שנשים רחמניות יותר מן האנשים, אנו מוצאים ש'כל כך גדול כחם וזכותם של הנשים צדקניות [...] כמה גדולה מלכות בית דוד ומכל מקום רק על ידי נשים צדקניות נתקיימה'.

בדרשה זו הקישור לפרשת 'ותמת שם מרים' אינו מופיע בתחילת הדרשה כמו בשנת תש"ב, אלא רק לקראת סופה. וזו לשונו:

ותמת שם מרים [...] הרמז שלכך נסמכה מיתת מרים לפרה מפני שנשים רחמניות, והיתה כאם גם למי שאינו בנה וגם בפטירתה עומדת במרום **כאם רחמניה** ומעוררת רחמים בעד כל ישראל, גם למי שאינו בנה, כמו שהפרה מקנחת ומכפרת להעגל אף על פי שאינו בנה (אש קודש, עמ' קד-קה).

דומה שגם במילים אלה מבצבצים דברי הקינה על אשתו, שעליה כתב בדברי האזכרה לעיל: '**וכאם רחמניה** היתה למרי נפש בכלל ולבני תורה וחסידים בפרט'. ואפשר שהוא מרמז שאף אשתו מעוררת רחמים 'גם בפטירתה'.

ד

בשנת תשנ"ז נתגלה נוסח חדש של ה'אזכרה' שכתב האדמו"ר בשלהי שנת תש"ב.¹⁴ וזו לשונה:

13 על נקודה זו העיר המתרגם במהדורה האנגלית של **אש קודש**. ראו D. Miller, J. Hershey, *Worch, Sacerd Fire – Torah from the Years of Fury 1939-1942*, New Jersey-Jerusalem 2000, p. 190

14 ה'אזכרה' נתגלתה בערב פסח תשנ"ז, על ידי ר' נתנאל רדזינר, יו"ר מוסדות פיסצנה-גרודזיסק, והיא נדפסה לאחרונה במהדורה החדשה של דרך המלך. על שער הספר מודפס 'ירושלים תשנ"ה', אבל ככל הנראה הוא יצא לאור רק מאוחר יותר. בקטלוגים הממוחשבים של אוניברסיטת בר אילן ושל ישיבת הר-עציון נרשם: 'ירושלים [תשס"ב?]. נוסח האזכרה מופיע בעמודים הראשונים של הספר (אין מספרי עמודים). בתחילתו יש צוואה על סידור מחודש של ספר הכשרת האברכים עם תיקונים, ובסופה נכתב: 'כי בצרה גדולה

אזכרה.

לזכר עולם תהי' הצדיקת זוגתי הרבנית הצנועה, חסידה ועדינה שלשלת היוחסין וכו' מרת רחל חיה מרים ז"ל בת כ"ק הרב הצדיק הקדוש צי"ע שלשלת היוחסין וכו' כקש"ת מוה"ר ירחמיאל משה זצוקלה"ה אב"ד ומ"מ בקאזניץ וריקה.

צדיקת מצויינת היתה, מדותיה תרומיות, עשות צדקה וחסד בכל עת יותר הרבה מכפי יכולתה היו שעשועי נפשה, וכאם רחמניה היתה למרי נפש בכלל ולחסידים בני תורה בפרט.

בתורה עסקה יום ויום, גם בספרי חסידות עיינה, בכדי להכיר את צור מחצבתה, ולהתקרב אל קדושתו ית' דעת והתרגשות מח ולב התמזגו בה יחד.

וגם לי בכל פעולותי היתה לעזר.

בדמי ימיה עלתה נשמתה בקדושה למרום.

בשב"ק לסדר ותמת שם מרים [=חקת] י' לחודש תמוז תרצ"ז

ובי"א בו הובלה לקבר ישראל בווארשא.

בעל הרחמים יסתירה בסתר כנפיו לעולמים ויצרור בצרור החיים את נשמתה.

ד' הוא נחלתה ותנוח בשלום על משכבה, אמן.

בתיאור זה נוספו תיאורים של מידות טובות, גמילות חסדים, ופירוט של תחומי העיסוק בתורה ובעיקר מגמתם. מגמה זו ידועה לנו היטב מכתביו של האדמו"ר מפיאסצ'נה; השאיפה לעבודת ה' מלאה במוח ובלב, בדעת ובהתרגשות היא מיסודות משנתו החינוכית. את שביקש להנחיל לחסידיו ולתלמידיו אנו מוצאים כתיאור של לימוד התורה אצל אשתו.

ה

העדויות על צדקנותה של אשת האדמו"ר אינן מצויות רק בדברי האזכרה שבראש הספר **אש קודש**. לאחרונה התפרסם מכתב של האדמו"ר משנת תרצ"ז, חודשים ספורים לאחר פטירת אשתו.¹⁵ מכתבו הוא ככל הנראה תגובה למכתב תנחומים

אנחנו כי שחה לעפר נפשנו דבקה לארץ בטננו קומה עזרתה לנו ופדנו למען חסדך. יום ב' ראה תש"ב לפ"ק'.

15 המכתב התפרסם במהדורה החדשה של דרך המלך, (לעיל, הערה 14), עמ' תמה-תמו.

שכתב לו אחד מחסידיו, ר' אלימלך,¹⁶ שעלה זה מכבר לארץ-ישראל. וכך הוא עונה לו:

כמוצק עופרת אני נדהם ולא אוכל ולא אדע מה לכתוב ומה לענותך. הגמרא אומרת על כל אשת נעורים כי תקרע מעל אשה לא עלינו שהוא כחורבן בית המקדש¹⁷ [...] ואף על הצדקת הזאת שכל כך פתאום נקרעה מאתנו בדמי ימיה [...] ואספר לך מעט מן מעלותיה אפס קצתן תראה וכולן לא תראה. זה י"א שנים מעת עזבת אתה אותנו, ואף שגם אז היתה צדקת עדינה וטובה מצוינה מ"מ מן אז ועד עתה הרבה עלתה בכל הענינים, כמעט שלא עבר עליה יום שלא תלמד תורה, בשעה 6 בבוקר קמה ועד שעה 10 למדה והתפללה, ולשמה למדה כדי להתקשר בתורה וקדושה. ואם מפני איזה סיבה יוצאת מן הכלל נאנסה ולא למדה איזה יום נצטערה כל היום והתאוונה שיום חשוך לה היום. למודיה היו בתנ"ך מדרש זוהר ספרי קבלה וחסידות והיתה לה ידיעה רחבה בקבלה וחסידות, והרבה פעמים נשתוממתי על ידיעה ורוחב דעתה בענינים אלו. ולא לבד שלמדה רק גם עבדה עבודה שבלב גוף ומוח. ופעם התאוונה לפני שהידיד נפש בבוקר פלעגט איהר בעסער צי גראטן,¹⁸ בטח אח"כ שוב עלה לה כי את הטוב שבעבודתה לא ספרה. תמיד התגברה על עצמה שלא לכעוס. מדה טובה ממש אין להעריך. וכיון שידעה שמן כספי הבית אי אפשר לה להשתיק את רצונה הגדול בצדקה וגמ"ח, לכן לותה גם על רבית והיתר עיסקא והוסיפה על צדקותיה אשר נתנה מכספי הבית, עד שנשארתי עתה בעל חוב על איזה אלפים זהובים מזה. התקשרותה לישראל בכלל ולהידידים בפרט אין לשער [...] ולא לחנם צעקו בכו וצעקו האברכים שלנו אחרי מטתה מאמע, די מאמע פון די חסידים איז אועק¹⁹ וכו'. בכלל היתה אשה מרוממה אשר הבריקה לכל

16 ככל הנראה הכוונה לתלמידו-חסידו ר' אלימלך בן פורת, שכמה מן המכתבים של האדמו"ר אליו נדפסו בחלק השלישי של הספר: הרב ח' פרנקל, ד"ח זילברשלג (עורכים), זכרון קודש לבעל אש קודש, ירושלים תשנ"ד.

17 על פי סנהדרין כב ע"א: 'ואמר רבי יוחנן: כל אדם שמתה אשתו ראשונה, כאילו חרב בית המקדש בימיו'.

18 = היה מצליח לה יותר.

19 = אימא, האימא של החסידים נסתלקה.

עבר ופינה. מעבר מזה החסידים וכל ווארשא אומרים שהיתה מצוינה בין הצדקניות, ומעבר מזה גם המלומדים החפשים נתבטלו לפנייה. הפרופסור בווען [=וינה]²⁰ התפלא על חכמתה וטוב טעמה [...] תמיד דאגה לזה ולזה ולא לעצמה, ואם נחלה מי מן החסידים ממש חלתה את עצמה עליו ברוב התפילות וההשתדלות. דרכה היה לעמוד בהפרוזדור בכל ליל שבת קדש עד בוש ולשמוע את החידושי תורה שלנו. ועוד בחג שבועות הזה שביום א' הקודם לזה, כבר היתה קאנסיליע על דבר מחלתה. פעלתי אצלה רק שבליל החג לא תעמוד וביום עמדה בב' הימים לשמוע דברי תורה [...] מן מחלתה ובפרט מימים האחרונים היו צריכים לכתוב הרבה אבל לא אוכל, רק זאת אספר לך [...] בשעה שתיים וחצי בשבת קדש בצהריים כמעט יצאה נשמתה וכבר היתה צעקה מכולם ועשו לה הדוקטורים שוב זריקות בלי מספר ושובה נפשה רק על רבע שעה בערך. תוכל לשער איזה חיים ופנים היה לה ברבע שעה זו והקשב ושמע, וברבע שעה זו אמרה געהט עסין סאיז שבת;²¹ כבה נרי ונרמס כל עצמי. ר' יוחנן בטח ראה את הנשמות גם אחר יציאתן מהגוף ומכל מקום בכה על האי שופרא דבלי בעפרא.²² ומה אומר אני הן מר לי מר, אבל לא מרירותי לבדה היא שמעיקה ולוחצת את לבי כל כך, רק היא, איפוא העדינה ואיה הצדקת הטובה...

עדות נרגשת זו מצטרפת למילות ה'אזכרה' שבפתח ספרו. הלשון הדומה והביטויים החוזרים באזכרה האישית לאשתו ובדבריו על מרים הנביאה מוכיחים כי בשעה שתיאר האדמו"ר בתוככי גטו ורשה את מרים הנביאה בפרשת חקת, ניבטה לנגד עיניו דמותה של אשתו, שגם שמה היה מרים, שנפטרה טרם

20 על מחלתה של הרבנית כותב האדמו"ר ל'מו"ה נחמן נ"י: 'דע נא שזוגתי הרבנית הצדקת שתליט"א צריכה רחמים רבים, שנחלה [=שנחלתה] זה איזה שבועות, וכבר היינו עמה בוועין, וה' ירחם וישלח לה רפואה שלימה במהרה, לכן אתה ושאר ידידנו בכפר עטה [=כפר אתא/קרית אתא] התאמצו בתפלה ובזעקה ובתחנונים שה' ירחם וישלח רפואה שלימה במהרה לרחל חיה מרים בת ברכה צפורה גיטל ותאריך ימים ושנים'. ראו: זכרון קודש לבעל אש קודש, (לעיל הערה 16), חלק שלישי (אגרות קודש), עמ' 10. על המכתב מצוין התאריך ה' חקת, ללא ציון השנה, אבל מן ההקשר ברור שמדובר בשנת תרצ"ז, כלומר ביום חמישי, ח' בתמוז תרצ"ז (17 ביוני 1937) – יומיים לפני פטירתה של הרבנית בשבת, י' בתמוז (19 ביוני).

21 = לך לאכול, עכשיו שבת.

22 על פי ברכות ה"ב.

המלחמה. שתי הנשים משמשות את האדמו"ר בדרשתו כמופת של אימהות רחמניות העוסקות במצוות, בגמילות חסדים ובלמוד תורה.

